

ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

11
2005

ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ
І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

11'2005

м.Івано-Франківськ

- ³⁴ Там само. – Арк.33.
³⁵ Там само. – Спр.62, арк.5.
³⁶ Там само. – Арк.6.
³⁷ Там само. – Спр.66, арк.3.
³⁸ Там само. – Арк.46.
³⁹ Там само. – Арк.39.
⁴⁰ Там само. – Арк.46.
⁴¹ Там само. – Спр.62, арк.6.
⁴² Там само. – Спр.66, арк.3.
⁴³ Там само. – Спр.62, арк.3.
⁴⁴ Там само. – Спр.77, арк.6.
⁴⁵ Там само. – Спр.66, арк.11.
⁴⁶ Там само. – Спр.66, арк.15.
⁴⁷ Там само. – Арк.27.
⁴⁸ Там само. – Арк.36.
⁴⁹ Там само. – Спр.62, арк.2.
⁵⁰ Там само. – Арк.6.
⁵¹ Там само. – Спр.66, арк.4.
⁵² Там само. – Арк.34.
⁵³ Там само. – Спр.77, арк.5.
⁵⁴ Там само. – Арк.13.
⁵⁵ Там само. – Арк.18.
⁵⁶ Там само. – Арк.19.
⁵⁷ Administrativ-Karte von Konigreich Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und Herzogthumern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 blättern. – Wien, 1855. – Taf. 47 (Umgebung von Nadworna und Delatyn).
⁵⁸ Там само. – Ф.169, оп I, спр.172, арк.5.
⁵⁹ Там само. – Ф.19, оп VI, спр.62, арк.5.
⁶⁰ Там само. – Спр.66, арк.3.
⁶¹ Там само. – Спр.77, арк.4.
⁶² Там само. – Арк.6.
⁶³ Гаркави А.Я. Сказания мусульманских писателей о Славянах и Русских. – С.-Пб., 1870. – С.139.
⁶⁴ Kelb M. Die Soolequellen von Gallzien. Jahrbuch der K.u.K. geologiechen Reichsanstalt. – Band XXVI. – Wien, 1876. – S.135, 150–155, 200–201; Zuber R. Atlas geologiczny Galicyi. Tekst do zeszytu drugiego. – Kraków, 1888. – S.70–77; Olszewski S. Mapa gorniczo-przemyslowa Galicyi z objaśnieniami. – Lwów, 1911. – S.XXV; Niedywiecki J. O geologicznych stosunkach przy kolei Stanisławów-Woronienka. – Lwów: Kosmos, 1897. – S.4–9;
⁶⁵ Bielowski A. Pokucie. – Czas, 1857. – S.655.
⁶⁶ Kirkor A.H. Pokucie pod względem archeologicznym. Sprawozdanie Wydziału filozoficznego Polskiej Akademji Umiejętności. – Kraków, 1876. – T.V. – S.211, 251–255.

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ “РУСЬКОЇ ТРІЙЦІ” ТА ЇЇ ПОСЛІДОВНИКІВ У ГАЛИЧИНІ В 1830–1840-х рр.*

Аналіз листування Я.Головацького з О.Бодянським (у книзі історика Ф.Савченка опубліковано 31 лист) дає більш детальне уявлення про взаємини українських діячів по обидва боки російсько-австрійського кордону. На початку 1843 р. О.Бодянський передав колишньому діячу “Руської трійці” свої “Наські українські казки”. Невдовзі він попросив його через чеського письменника К.Запа, який у кінці 30-х – на початку 40-х рр. перебував у Львові, надіслати галицько-руські пісні й казки для задуманої ним загальнослов’янської хрестоматії. Я.Головацький знову ж таки через К.Запа передав фольклорний матеріал разом із листом¹. Про це довідуємося з першого листа Я.Головацького від 22 жовтня (4 листопада) 1843 р., який О.Бодянський отримав, як власноручно зазначив на його початку, 23 квітня 1844 р., через півроку після написання. “По желанью Вашему, – писав Я.Головацький, – посылаю Вамъ народныхъ пѣсень Галицко-руськихъ и килька поэзій”, що були зібрані в різних місцевостях “Галицкои Руси”. Автор дотримувався правопису М.Максимовича (хоч, як зауважив, і “не зовсѣмъ”) і з боєм писав про безправне становище галицьких русинів: “За бѣдными Русинами нѣкому якъ вступити, абы для нихъ хоть одну катедру, хоть одну школу выпросити”. І це незважаючи на той факт, що русини становлять п’яту частину всіх слов’ян, підвладних Австрії². Закінчується лист проханням надіслати літературу з Наддніпрянщини, яку з радістю прийме “браття Галицька завдячна и будетъ старатися Вамъ чимъ добрымъ вѣдслужити”³.

У наступному листі 2 (14) березня 1844 р. (О.Бодянський отримав його через два місяці – 1 травня) Я.Головацький просив свого наддніпрянського колегу надіслати ряд книжок із Росії: літопис монаха Нестора, “Слово о полку Ігоревім”, “Историю Государства Российского” російського історика М.Карамзіна (С.-Пб., 1842), “Историю Малороссии” М.Маркевича (М., 1842), “Историю Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского” одного з найвизначніших членів Одеського товариства історії і старожитностей А.Скальковського (Одеса, 1841), “Граматику русскую” російського мовознавця О.Востокова (С.-Пб., 1838), “Историю древней русской словесности” М.Максимовича (К., 1838), наукові праці самого О.Бодянського, російських істориків М.Погодіна і М.Полевого, байки І.Крилова та деякі інші твори, а також російський журнал “Москвитянин” за редакцією М.Погодіна, хоч би за 1842–1843 рр. (“у насъ и то нове”). Автор листа сподівався отримати “малорос(сийских) книжокъ”, що вийшли у світ останнім часом, у тому числі перше повне видання “Енеїди” І.Котляревського (Харків, 1842 р.), виявляв інтерес до поеми “Гайдамаки” Т.Шевченка, творчості Г.Квітки-Основ’яненка тощо⁴. Впадає у вічі, що список Я.Головацького містив вперемішку праці наддніпрянсько-українських і російських авторів, що свідчить про інтерес галицького діяча не лише до української, а й до російської науки та літератури.

* Продовження. Початок статті див.: Галичина. – 2004. – №10. – С.43–61.

Я.Головацький у листі О.Бодянському 24 жовтня (5 листопада) 1844 р. більш докладно інформував про розвиток національного руху в Галичині. Він звернув увагу на брак відомостей про нову українську літературу на Наддніпрянщині: "...Галицкимъ писателямъ такъ мало знакома молода литература малоруська на Украинѣ", унаслідок чого письменники часто "збиваються з дороги народного слова". Чисто народну мову, що так гарно звучить у народно-поетичній творчості, псують і ті, хто "впадають в Польщину", і ті, хто намагаються прикрасити її церковнослов'янськими словами. Однак автор не мав сумніву, що народна мова в Галичині увійде в літературу, у зв'язку з пізнанням "народного домашнього язика и Словесности народної, котра на Украинѣ процвѣтає, переможе сторона народна"⁵. Я.Головацький з радістю писав про збільшення кількості україномовних книжок у краї (останнім часом їх вийшло більше, ніж за попередніх кільканадцять років, і то "грубшіі книжки таки Русинами для Русинивъ видани")⁶, хоч, правда, погоджувався з твердженням О.Бодянського, що Червона Русь (історична назва Галичини) для наддніпрянців менш відома, ніж Америка. "...Не за горами, нѣ за морями живемо, – стверджував Я.Головацький, – та яка вѣдомість зблукає до насъ (з Наддніпрянщини в Галичину. – *І.Р.*), то все изъ третой або четвертой руки". Колишній діяч "Трійці" схвально відгукнувся про намір видати збірник українських народних пісень – "всеи южнои Руси", включаючи територію Наддніпрянщини й Галичини. З погляду соборності українських земель було сказано, що в Галичині існує чимало "спѣванокъ ледви не слово въ слово однаковихъ изъ Украинськими, то ту уже все, думаю, піде у загал"⁷.

З наступного листа Я.Головацького від 4 грудня 1845 р. довідуємося про велику кількість книжок, уже отриманих від О.Бодянського, – 106. Водночас Я.Головацький просив надіслати поезії видатного російського письменника О.Пушкіна і скаржився, що в Галичині мало що відомо про успіхи "Русскои словесности": не тільки видані книжки, а й відомості про них не доходять "в наш край...", в Галиції ж польщина все приголомшила, подавила Русь..."⁸. У листі від 26 липня 1846 р. Я.Головацький подякував О.Бодянському за нові книжки і висловив радість із приводу того, що чимало "у Васъ нового видається доброго... не забувають и козацкого красноцвѣту". "А що жъ мы Вамъ насупротивъ поставимо, чимъ відкликнемося брату, ...яку ознаку життя дамо, – риторично запитував колишній діяч "Трійці" і сам же визнавав: "Нема чимъ відповѣсти". Усі слов'яни починають жити новим життям, прокинулися зі сну, як писав Я.Головацький, "сонце для нихъ зходить, лишъ наши ще сплять... Кругомъ сирота бѣдный Русинь..."⁹. І далі він згадував про криваві події селянського повстання 1846 р. у Західній Галичині, в якому брали участь польські селяни, що виступали проти шляхтичів-поляків: "...Сами ся Католики побили, порѣзали – руская рука не посквернилася"¹⁰. Очевидно, через згадку про повстання лист не дійшов до адресата, був конфіскований поліцією, про що довідуємося з наступного листування¹¹. Інформуючи про вихід у світ граматик І.Вагилевича і Й.Лозинського, Я.Головацький критично відгукнувся про першу з них. На його думку, І.Вагилевич використав не просту народну мову, а "по своєму помудровав,

понакручовав, що вийшло ни се, ни те". Щодо пропозиції Й.Лозинського запровадити в українському письмі латинський алфавіт, було прямо сказано: "...Нема такого Русина, хто бы его послухати мавъ". З радістю говорилося про вихід альманаху "Вінок" у Відні "по-малоруськи". У кінці листа автор спитав про долю, за його словами, геніального письменника М.Гоголя: якщо він справді помер, "утрата неоджалованная була бы!"¹².

У листуванні Я.Головацького з О.Бодянським знайшли відображення революційні події 1848 р. в Галичині ("Русине наши поступили напередъ больше за повроку, якъ давнѣйше за десѣтъ")¹³, післяреволюційна реакція в 1850-х рр. ("десятилѣтіе нашей неволи") та активізація національного життя в 60-х рр. ("новая настає эра нашего народного и литературного развития")¹⁴. Найбільшу увагу в листуванні, крім питання обміну книжками, було приділено підготовці до друку великої фольклорної збірки Я.Головацького, який стверджував у листі О.Бодянському 30 серпня 1870 р., що чекає на видання ще з 1839 р.¹⁵. Щоправда, О.Бодянський у відповідь заявив, що збірку отримав тільки в 1848 р.¹⁶, але на перешкоді її друку був погром царизмом московського Товариства історії і старожитностей наприкінці того ж року. Починаючи з 1863 р., наддніпрянський діяч приступив до друку зібраних Я.Головацьким народних пісень, що періодично виходили в журналі "Чтенія въ императорскомъ Обществѣ исторіи и древностей російскихъ"¹⁶. "Съ тридцатыхъ годовъ я занимался собираніемъ русскихъ народныхъ пѣсень въ Галичинѣ, Сѣверо-восточной Угріи и Буковинѣ, – писав Я.Головацький О.Бодянському в грудні 1875 р. з вдячністю за сприяння в публікації, – ...наконецъ виходить настоящей сборникъ народного творчества в IV томахъ..."¹⁷. Безперечно, історичне значення фольклорної збірки, яку О.Бодянський допоміг-таки видати Я.Головацькому, було б значно більшим, якби вона вийшла швидше й не зазнала впливу москвофільських ідей автора, який у 1867 р. виїхав до Росії. Характерно, що Я.Головацький писав своєму наддніпрянському колезі 19 липня 1874 р., що присвятить видання "его императорскому величеству" – російському царю¹⁸.

З особливою силою вплинув на діяльність "Руської трійці" та її сподвижників у Галичині визначний учений, професор-славіст Харківського університету Ізмаїл Срезневський. Поступово між ним і львівськими патріотами зав'язалися тісні зв'язки на ґрунті однакових поглядів на народ та його культуру. Як і "Руська трійця", І.Срезневський обстоював самостійність української мови в сім'ї слов'янських мов, виступав за її необмежене використання в літературі й науці¹⁹. У 1839 – 1842 роках харківський професор здійснював наукову подорож по слов'янських землях і після Чехії в липні 1842 р. прибув до Ужгорода, де зустрівся з відомими русинами, зокрема з видавцем граматики М.Лучкаєм. Пізніше через Мукачево, Сколе, Стрий він приїхав 19 липня до Львова²⁰, де пробув майже

¹² З О.Бодянським, мабуть, можна погодитися, бо в листі до нього з Праги видатний діяч чеського відродження П.Шафарик у червні 1846 р. писав: "Збірку руських пісень Головацького в рукописі я віддав тут Ганці для пересилки Вам" (Див.: "Русалка Дністрова". Документи і матеріали / Відп. ред. Ф.І.Стеблій. – К., 1989. – С.247.).

три тижні". Тут він ближче познайомився з Я.Головацьким, І.Вагилевичем, Д.Зубрицьким та Й.Левицьким. Розповіді І.Срезневського про слов'ян, наддніпрянських письменників і вчених зміцнювали серед галичан українську національну свідомість, прагнення прислужитися рідному народові²¹. З нагоди приємної зустрічі Я.Головацький присвятив І.Срезневському в липні 1842 р. щирі слова:

Руський з руським повстрівався,
Руський з руським повітався...
Хоч з далекої України,
Хоч з далекої родини –
Вже один другому брат!
Ізв'яжімся, рідні діти, –
Час вже нам відмолодіти!
Свою пісню заспіваймо,
Своєю сили добуваймо –
Та все піде влад!²²

У поезії домінує мотив єдності великого українського народу, соборницької настрої, що з таким оптимізмом і ясністю, хай навіть і суто декларативною, уперше прозвучали у творчості галицьких письменників²³.

Інформацію про наукове й літературно-видавниче життя в Галичині І.Срезневський подав міністру народної освіти Росії в 1842 р. Щодо літературної діяльності "южных русов" учений зробив висновок – "состояние её жалко", насамперед через відсутність засобів для реалізації письменниками своїх ідей. Серед книжок "на наречии южнорусском", що вийшли в Австрії останнім часом, було звернуто увагу на "Пісні польські і руські люду галицького" Вацлава з Олеська (Львів, 1833 р. *Збірка досить багата за змістом, писав І.Срезневський, однак видана "без большого умения и часто без критики"*), граматику руської мови в Галичині Й.Левицького (Перемишль, 1834 р. *Хоча в ній перемішано "с наречием южнорусским и книжное великорусское, и книжное западнорусское", все ж ця грамика краща, ніж у О.Павловського і М.Лучкая*), "Руське весілля" Й.Лозинського (Перемишль, 1835 р. *Книжка цікава, була написана "по южноруски" і надрукована польсько-латинськими буквами, хоч, правда, пропозиція введення латинки для письма викликала критику серед галичан*), "Русалку Дністровую" М.Шашкевича, Я.Головацького та І.Вагилевича (Будапешт, 1837 р. *Короткий аналіз змісту містив високу оцінку видання – "первый отголосок желания литераторов галицких трудиться сообща, первое собрание их трудов"*), "Пісні люду руського в Галіції" Ж.Паулі (Львів, 1839–1840 рр. *У книзі містилося, поряд з цікавим, багато вже відомого народно-пісенного матеріалу*), "Галицькі приповідки і загадки" Г.Ількевича (Відень, 1841 р. *За змістом "собрание превосходное", але, на жаль, матеріал розміщений в алфавітному порядку"*)²⁴. І.Срезневський звернув увагу на недоступність русь-

ких книг у Галичині, наприклад видану нещодавно в Угорщині "Русалку Дністровую" знайти не легше, ніж рукопис Х ст.²⁵.

Поїздка до Галичини мала вплив на подальшу наукову діяльність І.Срезневського. Після вивчення мови галичан та їх культурно-історичної спадщини він у статті "Галицкое наречие", яка залишилася невиданою, переконував, що галицька і східноукраїнська мова – єдина мова, а не діалект російської. У "Записках", які вів І.Срезневський, збереглося кілька ескізів одягу гуцулів, таблиця територіального розселення етнічних груп у Галичині (лемків, бойків, гуцулів). Порівнюючи етнографічний матеріал Галичини й Харківської губернії, учений довів, що в одязі та побуті населення цих місцевостей є багато спільного²⁶.

Листування І.Срезневського з Я.Головацьким та І.Вагилевичем продовжувалося декілька років (до 1844 р.)²⁷. Галицькі діячі одержували, крім його власних видань, літературні й наукові твори з Наддніпрянщини, водночас інформували про свої творчі здобутки. І.Вагилевич передав І.Срезневському етнографічні замітки, свою граматику руської мови, ділився враженнями про літературну працю²⁸. У листі до Я.Головацького 1 липня 1844 р. колишній діяч "Трійці" писав, що І.Срезневський звернувся до нього з проханням надіслати "де які лише маєш записки кстаті житні народу южноруського"²⁹. Я.Головацький висловлював вдячність І.Срезневському 27 липня (8 серпня) 1844 р. "за ласкаво прислані книжки": поетичні збірки М.Костомарова "Українські балади" (Харків, 1839) та А.Метлинського "Думки і пісні та ще дещо" (Харків, 1839), збірник І.Срезневського "Запорожская старина" у двох частинах, і шести книгах (Харків, 1833–1838), п'єсу І.Котляревського "Наталка Полтавка", опубліковану в "Українском сборнике" (Харків, 1838), водночас зауважив: "Дисертації Костомарова, о котрій мені пишете, я не дістав". У свою чергу, колишній діяч "Трійці" вислав галицькі приповідки і з боєм додав, що "із новин літературних від нас небагато сподівається. ...Нові книжки ... і на пальцях нема що лічити"³⁰.

На початку 1842 р. І.Срезневський мав зустріч у Відні з братом Якова Головацького Іваном, який цікавився народознавчою діяльністю. Невдовзі між українськими діячами по обидва боки Збруча почався обмін інформацією з народознавства, книжковими виданнями. І.Головацький надіслав І.Срезневському в 1846 р. альманах "Вѣнокъ русинамъ на обжинки" (далі – "Вінок русинам на обжинки"), який видав разом із братом Ярославом. У листі він висловив щиру вдячність за поради, що "глубоко вкопались въ душу и неотступными, незабутними товаришами и руководителями остануть въ моѣмъ стремленію; они бо возбудили мою дѣятельность, они одушевили идею Словянства"³¹. Ближче пізнавши галицьких діячів, І.Срезневський помітив у їх користуванні окремі харківські, київські, московські та петербурзькі видання, з радістю констатував, що в Галичині творчість Г.Квітки-Основ'яненка викликає значний інтерес³². Завдяки І.Срезневському, який надіслав "Марусю" Г.Квітки-Основ'яненка, та, мабуть, під його впливом Я.Головацький наважився опублікувати в Галичині повість наддніпрянського письменника. Однак переписаний ним і поданий до львівської цензури текст повісті довго був на розгляді у В.Левицького, що, як відомо, заборонив публікацію в 1844 р. Остаточо твір Г.Квітки-Основ'яненка

²¹ За даними І.Свенціцького у книзі "Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россією въ 1-ую пол. XIX в." (С.-Пб., 1906. – С.71), І.Срезневський був у Львові 19 днів, такої ж думки дотримувався і М.Шалата (Див.: Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – К., 1969. – С.104).

вийшов у Львові зусиллями І.Борискевича в 1849 р., під час революційних подій в Австрії³³.

Діячі “Руської трійці” та їх сподвижники на початку 1840-х рр. цікавилися творчістю майбутніх учасників Кирило-Мефодіївського товариства в Києві. Так, Я.Головацький у 1843 р. мав у своєму розпорядженні збірки “Вітка” та “Українські балади” М.Костомарова. У свою чергу, М.Костомаров того ж року ознайомився з “Русалкою Дністровою” і дав їй схвальну оцінку, а серед його паперів незабаром появився вірш однодумця “Руської трійці” М.Устияновича “Наддністрянка”³⁴. Наддністрянка – опоетизований образ Галичини. Показово, що у вірші говорилося про те, як “Шумів колись-то Дністер-Славотиця, Славою наші гриміли гори...”, причому Славотиця, Славута – давня назва ріки Дніпро, засвідчена у “Слові о полку Ігоревім”, народних піснях. Після згадки про славне історичне минуле рідного народу в першодруку було вміщено примітку: “Славотиця, Словутиця – є назвище друге ріки “Дніпра”, взяте із “Слова о полку Ігоря” (зрівн. польське *slawetny*). Півець тут бере єго в значеню “со славою текущий” і придає го Дністрові”³⁵. Поезія в алегоричній формі висловлювала прагнення побачити Україну вільною в колі вільних слов’янських народів:

Дитино красна, голубко тихенька,
Котору мати в нещасній годині
На світ родила! Промов, що-с живенька!
Промов до світа і к милій родині!
Глянь оченьками на твої сестриці:
Кожна ся власнов пісеньков радує!³⁶

М.Возняк зауважив, що прагнення М.Устияновича “побачити свою батьківщину славною в крузі щасливих славянських народів злилося з таким же гарячим бажанням” кирило-мефодіївців³⁷. Вірш “Наддністрянка”, написаний у 1836 р. і вперше надрукований у другій частині “Вінка русинам на обжинки” (Відень, 1847), Я.Головацький надіслав О.Бодянському в 1843 р.; про нього знав також М.Максимович³⁸.

Цілком імовірно, що вже 1840 р. діячі “Руської трійці”, принаймні І.Вагилевич і Я.Головацький, ознайомилися з ранніми оповіданнями П.Куліша, опублікованими в альманасі “Кієвлянинь” 1840 р., бо, як відомо, три примірники цього альманасу його видавець М.Максимович надіслав Д.Зубрицькому, зазначивши в листі до нього у квітні 1840 р., що два з них призначалися І.Вагилевичеві та Я.Головацькому. Можна також сміливо говорити, що “уришок з казки” “Циган” читав М.Шашкевич в уже згаданому альманасі “Ластівка” (СПб, 1841), який мав у своєму користуванні, захоплювався ним і надіслав далекому родичеві й приятелю М.Козловському в 1842 р.³⁹. На початку 40-х років той-таки уришок привернув увагу і Я.Головацького, який навіть переписав собі його текст⁴⁰.

Про творчість П.Куліша згадав у своєму історико-літературному нарисі “Замітки о руській літературі”, опублікованому в часописі “Дневник руський” 1848 р. (Ч.5, 6, 8), І.Вагилевич, який, однак, не мав докладних відомостей про наддніпрянського письменника. П.Куліша згадано в кінці статті серед тих мало-

відомих на сьогодні літераторів (О.Шпигоцький, В.Забіла* та ін.), про яких “зовсім нічого не вмію повісти”⁴¹. Імовірно, автор нариса забув про Кулішеві російськомовні оповідання, уміщені в першій книжці “Кієвлянина”, яку Д.Зубрицький мав передати І.Вагилевичу ще 1840 р. Урахуймо й той факт, що ім’я П.Куліша в літературному світі до середини 1850-х рр. – виходу у світ “Записок о Южной Руси” і роману “Чорна рада” – не було широковідомим⁴². Поему П.Куліша “Україна”, видану в Києві 1843 р., надіслав Іван Головацький своєму братові Якову, про що інформував у листі 26 березня 1856 р. (“Украина отъ Кулиша. Думы”)⁴³. Ось і все, що відомо про обізнаність діячів “Руської трійці” з творами П.Куліша до особистого знайомства з ним Я.Головацького 1858 р. Очевидно, П.Куліш не мав якогось помітного впливу на формування світогляду “Трійці” як літературного угруповання 1830-х – початку 1840-х рр.⁴⁴.

З іншого боку, не пізніше 1841 р. П.Куліш якоюсь мірою мав уявлення про творчість “Трійці”, ознайомився з “Русалкою Дністровою”, але не пощастило точно встановити, коли він читав альманах. “Русалка” прямо або принаймні опосередковано (через детальний розгляд її в статті М.Максимовича на сторінках “Кієвлянина” 1841 р.) сприяла формуванню в молодого Куліша національно-патріотичних переконань і романтичних поглядів⁴⁵. Отже, діячі “Руської трійці” та їх послідовники в Галичині були причетні до формування ідеології кирило-мефодіївців – першої української таємної політичної організації.

Водночас на діяльність Шашкевичевого гуртка мало вплив знайомство з відомим російським істориком, професором Московського університету Михайлом Погодіним, який уперше побував у Галичині в 1835 р., повертаючись із Праги до Москви⁴⁶. Деякий час він листувався з учасниками “Руської трійці” – І.Вагилевичем і Я.Головацьким*. У листі від 27 травня 1836 р. М.Погодін просив І.Вагилевича надсилати відомості про культурне життя в Галичині, інформував про здобутки російських та українських учених і письменників О.Бодянського, О.Востокова, І.Крилова, О.Пушкіна, М.Гоголя та ін.⁴⁷. Невдовзі, десь через півроку, від нього з Москви надійшли цінні книжки в Галичину, на кілька адрес. Особисто для І.Вагилевича Погодін вибрав такі твори: свою “Историю русскую”, “Историю Малой России” Д.Бантшиша-Каменського, “Малороссийские повести” Г.Квітки-Основ’яненка, історичну повість М.Карамзіна “Марфа Посадница, или Покорение Новгорода” та ін. М.Погодін висловив у жовтні 1836 р. підтримку творчості “дорогихъ нашихъ единоплеменниковъ” у Галичині, обіцяв надсилати нові книги⁴⁸. Учений прихильно зустрів звістку про роботу І.Вагилевича над словником руської мови й граматику, збіркою народних пісень, від імені Російської академії наук обіцяв надати фінансову допомогу. У Погодінському листі до І.Вагилевича від 5 червня 1837 р. містилося прохання більш детально інформу-

* У статті І.Вагилевич неправильно називає ініціали письменників: замість Опанаса Шпигоцького і Віктора Забіли відповідно – А.Шпигоцький, А.Забіла).

** 11 листів І.Вагилевича до М.Погодіна було вміщено в книзі “Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) (Москва, 1879. – 750 с.). Перший лист написано в серпні 1836 р., останній – у липні 1846 р. Водночас публікувалися два листи до М.Погодіна Я.Головацького (1841, 1853 рр.).

вати про народознавчі дослідження з метою “назначить Вамъ большія деньги для скорѣйшаго окончанія Вашихъ ученыхъ предприятий”⁴⁹. У свою чергу, І.Вагилевич порушував у листах питання народної мови, друкування руських книг, правопису та “азбучної війни” в Галичині. У серпні 1836 р. він повідомляв російського вченого про те, що готує до друку свої переспіви “Слова о полку Ігоревім” і “Короледвірського рукопису”, а М.Шашкевич незабаром видасть альманах “Русалка Дністровая”. У листі говорилося: “Книги сі, когда лиш изійдуть, ... постараюсь Вам їх прислати”⁵⁰. Як бачимо, у листуванні з І.Вагилевичем М.Погодін не конкретизував своїх ідейних переконань, виявляв інтерес насамперед до наукової співпраці⁵¹.

М.Погодін як один з ідеологів теорії російської “офіційної народності” обстоював панславистські погляди, бачив Росію центром слов’янського єднання, а російську мову – мовою міжслов’янського спілкування. Він уважав, що Росія повинна сприяти звільненню слов’янських народів з-під західних впливів, прогнозував близький розпад імперії Габсбургів, посилення антиавстрійських настроїв та проросійської орієнтації у слов’янському світі. Будучи представником російської історичної школи М.Карамзіна, М.Погодін обстоював необхідність об’єднання земель колишньої Давньоруської держави, до яких належала й Галичина. Однак історик не тільки не заперечував, а навіть всіляко заохочував розвиток на місцевому рівні мовно-культурної багатоманітності, розгортання наукових досліджень з історії, філології, фольклористики. Інтерес до Галичини пояснювався з погляду включення місцевих джерел у загальноруську історію. У доповідних записках, підготовлених для міністра народної освіти Росії С.Уварова 1839 і 1842 рр., М.Погодін переконував у необхідності сприяння галицько-руській літературі, розвитку регіональних мовознавчих досліджень, надання фінансової підтримки галицьким літераторам і вченим, надсилання російської літератури в Галичину⁵². Очевидно, основні тези доповідних записок М.Погодіна явно переоцінювали силу і впливи Росії, симпатії до неї у слов’янському світі. Матеріал для історіософських концепцій автора якоюсь мірою було почерпнуто з листів галичан І.Вагилевича і Д.Зубрицького, що стосувалися культурних потреб галицьких русинів (необхідність підтримки галицько-руської літератури, написання граматики й словника рідної мови, інтерес до російської книжки у Львові тощо)⁵³.

Починаючи з 1841 р., М.Погодін видавав науково-літературний журнал “Москвитянин” (виходив до 1854 р.), у якому слов’янська тематика зайняла чільне місце. Російський читач мав змогу отримувати інформацію про національне відродження слов’ян, особливості інтелектуального життя в Галичині. На сторінках журналу з симпатією писалося про твори нової української літератури Г.Квітки-Основ’яненка, І.Бецького, П.Куліша; у самого М.Погодіна в 1840-х рр. були досить теплі стосунки з М.Максимовичем і О.Бодянським⁵⁴. М.Погодін намагався залучити до співпраці в журналі галицьких діячів. На його запрошення Я.Головацький надіслав до журналу статтю “Великая Хорватия, или Галицко-Карпатская Русь”, що була надрукована в 1841 р. (№11, 12)⁵⁵. Для друку в “Москвитянині” передав ряд своїх праць І.Вагилевич. Це були, як відомо з його листа до М.Погодіна 27 травня (9 червня) 1843 р., історично-етнографічні статті,

передані через І.Срезневського у Львові. Водночас колишній діяч “Руської трійці” висловив бажання дати власну оцінку творам письменників “южнорусскихъ” – С.Гулака-Артемівського, Г.Квітки-Основ’яненка, І.Котляревського, Т.Шевченка та ін.⁵⁶. Восени 1843 р. І.Вагилевич надіслав російському вченому для друку свій збірник колядок із передмовою⁵⁷. В останньому листі І.Вагилевича до М.Погодіна в липні 1846 р. містилося прохання дати рекомендацію на посаду професора словесності у Варшаві або Петербурзі. Ідейна еволюція І.Вагилевича й перехід його на полонофільські позиції в 1848 р. призвели до розриву контактів із М.Погодіним, що мали, як видно з листування, антипольську спрямованість⁵⁸. М.Погодін публікував уривки листів своїх галицьких кореспондентів і їх наукових досліджень у московських виданнях (“Москвитянинъ”, “Московскомъ наблюдателѣ” та ін.), що сприяло ознайомленню російської громадськості з Галичиною. Галицькі діячі, у тому числі колишні учасники “Руської трійці”, що листувалися з М.Погодіним, шукали своєї спорідненості з іншими слов’янськими народами, мали на меті довести окремішність галицьких русинів від поляків⁵⁹.

Найбільш тісні стосунки М.Погодіна налагодив із відомим галицьким істориком Д.Зубрицьким*. Між ними почалося листування, що тривало понад 20 років (з 1839 до 1861 рр.). Уже в першому листі до М.Погодіна 8 (20) серпня 1839 р. Д.Зубрицький просив зусиллями московського Історичного товариства надрукувати в Росії свою польськомовну статтю з історії Галичини. Свій лист він почав із вибачення за “смѣлость, что я, совсѣмъ незнаемое лицо, дерзаю отягощать Васъ своею перепискою”⁶⁰. У 1841 р. галицький історик погодився бути львівським кореспондентом журналу М.Погодіна, правда, з умовою надсилати матеріали 4–6 разів на рік, бо “больше не нашлось бы что писать”. Водночас у листі від 26 лютого (10 березня) 1841 р. Д.Зубрицький інформував свого московського колегу про нечисленність руських літераторів у Галичині (“у насъ немного трудящихся литературою”), які могли б друкуватися на сторінках “Москвитянина”. На його думку, невисокий рівень письменства пояснювався протидією австрійської цензури та важким економічним становищем духовенства, що було єдиною освіченою верствою галицько-руського населення⁶¹. М.Погодін особисто познайомився з Д.Зубрицьким, якого знав до того тільки з наукового листування, у 1842 р. у Львові⁶². Про наукову мету епістолярних зв’язків свідчать слова самого Д.Зубрицького, який у листі подякував М.Погодіну за підтримку “нашей научной погодинской колонии”⁶³. Д.Зубрицький на замовлення М.Погодіна купував у Львові книжки, у відповідь отримував літературу з Росії.

Спілкування з М.Погодіним сприяло більш глибокому ознайомленню Д.Зубрицького з науковим і літературним світом Росії, що викликав у нього великі симпатії. У своїх творах Д.Зубрицький як перший фаховий дослідник історії Галичини вважав рідний край невід’ємною частиною єдиного панрусського простору. У жовтні 1843 р. в листі до М.Максимовича він прямо писав: “Я думаю,

* У книзі “Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861)” (Москва, 1879) опубліковано 28 листів Д.Зубрицького до М.Погодіна, починаючи з серпня 1839 р. Останній лист Д.Зубрицького датований 19 січня 1861 р.

что когда-либо послѣдуетъ соединеніе всѣхъ вѣтвей русскаго народа. но это моя частная мечта”⁶⁴. Далі галичанин обіцяв надіслати до “Кієвлянина” цікавий матеріал, щоправда “на польскомъ языкѣ, ибо у меня хотя русское сердце и рус[ская] душа, но языкъ по обыкновенію и привычкѣ польскій или нѣмецкій”⁶⁴. При цьому слово “русский” не ототожнювалося з етнічними межами тільки російського народу: учений визнавав існування окремого малоруського масиву. Про це довідуємося з листа до М.Погодіна 3 червня 1844 р., в якому Д.Зубрицький закликав тих, хто працює над вивченням “Русскаго слова ...непремѣнно познакомиться съ нашимъ Малорусскимъ 13-ти миліонами единоплеменныхъ душъ употребляемымъ языкомъ”⁶⁵. Д.Зубрицький вбачав вирішення мовної проблеми в Галичині в поетапному наближенні галицько-руського діалекту до літературної російської мови. На перших порах народна мова мала сприяти актуалізації знань про минуле, а в перспективі передбачався перехід від вивчення місцевого діалекту до російської мови⁶⁶. Зневажливе, зі шляхетською погордливістю, ставлення Д.Зубрицького до революційних подій було видно з оцінки польського повстання 1830–1831 рр., що прозвучала в листі до М.Погодіна 16 (28) квітня 1846 р.: “...Хлѣбопашецъ никогда не участвуетъ добровольно въ революціяхъ. – писав Д.Зубрицький, – это дѣло городскихъ тунеядцевъ и площадныхъ бродягъ. Радостно для насъ, Галицкихъ Руссовъ, что зъ нашего народа никто не запутался въ заговоръ”⁶⁷.

Можна погодитися з твердженням, що навряд чи М.Погодін міг мати визначальний вплив на формування русофільських переконань Д.Зубрицького, якому на момент особистого знайомства виповнилося 64 роки, а листування між ними почалося на три роки раніше. Очевидно, на схилі віку він мав сформовані ідейні погляди. Д.Зубрицький зацікавився російською культурою та історією значно раніше, вивчив російську мову на початку ХІХ ст. (якої, однак, не знав досконало, про що сам зізнався в листі до М.Погодіна в березні 1840 р.)⁶⁸. Був членом масонської ложі, що, мабуть, закріпило симпатії до Росії та її культурно-історичної спадщини. В особі московського історика Д.Зубрицький знайшов одностайні й лише зміцнив свої переконання в процесі подальшого знайомства⁶⁹. Суспільно-політичні погляди Д.Зубрицького, хоч і дуже споріднені з Погодінськими, “розвинули ся і виробили ся зовсім незалежно від впливу Погодіна, – писала дослідниця Є.Тишинська. – ...Чоловік, який мав шістьдесят кілька літ, не був би спосібним під впливом хвилевих зносин з другим, хоч би чоловіком незвичайним, так перемінити ся і так переняти ся до глибини душі його поглядами, коли б ...вони не були ідеалами його молодости”. Д.Зубрицький захоплювався творчістю визначного російського історика М.Карамзіна, “любив Росію, ненавидів хлопа і хлопську мову і тоді, коли ще не знав Погодіна”⁷⁰. Крім того, у Д.Зубрицького, як відомо, були наукові стосунки з М.Максимовичем, І.Срезневським, О.Бодянським, що відіграли важливу роль у захисті української мови, народознавчих дослідженнях.

⁶⁴ Характерно, що в чорновику листа Д.Зубрицький спочатку написав “мнѣніе” (думка), а потім це слово закреслив і написав “мечта” (мрія).

Зацікавленість істориків викликало питання про те, чи були знайомі діячі “Руської трійці” з Шевченковим “Кобзарем” видання 1840 року? На думку О.Огоновського, К.Студинського та деяких інших відомих науковців, лідер “Трійці” М.Шашкевич бачив перше видання “Кобзаря” і з радістю прочитав вісім поезій, уміщених у ньому⁷¹. К.Студинський, приміром, стверджував, що окремі рядки Шашкевичевої поезії перегукувалися з першими творами Т.Шевченка^{*}. Відомий дослідник М.Возняк на основі глибокого опрацювання першоджерел зробив протилежний висновок. У не опублікованій досі статті “Перший етап зацікавлення Шевченком у Наддністрянщині” (1940 р.) він писав: “З думкою про вплив Шевченкового “Кобзаря” з 1840 р. на поетичну творчість Маркіяна Шашкевича не можу погодитися”. На його погляд, М.Шашкевич не мав у руках

^{*} К.Студинський бачив схожі сюжети у вірші Т.Шевченка “До Основ’яненка” (1839 р.), вміщеному в першому виданні “Кобзаря”, та поезії М.Шашкевича “Побратимові, посилаючи йому пісні українські”, присвяченій послідовнику “Руської трійці” М.Устияновичу. Кобзар тужив за козацькими часами й Гетьманщиною, сподівався на те, що козацька

Слава не поляже,
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чий ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,

Слава України! (Див.: Шевченко Т. Кобзар. – К., 1994. – С. 55, 56).

Отже, Т.Шевченко приділяв велику увагу українській народній пісні, що має розносити славу про Україну по всьому світу. Ця теза, уважав К.Студинський, прослідковується в Шашкевичевій поезії “Побратимові...” (1840–1842 рр.), коли мова йде про пісню, яка

...буде літати
І буде співати
І о руській славі

Скрізь світу казати! (Див.: Шашкевич М. Веснівка: Лірика. – Львів, 1987. – С. 104).

У цій же поезії М.Шашкевича є слова, що перегукуються, на думку К.Студинського, із ще одним віршем із першого видання “Кобзаря” – “Перебендя” (1839 р.). Читаємо в М.Шашкевича про те, як руська (українська) пісня “луну розпустить ген-ген долинами, І гомоном шибне ген-ген дубровами”, а далі “при Чорнім морі Себе завітчає, В степах на просторі Весело заграє”, занесеться у води Дніпра і Дністра і врешті-решт “Під небо до сонця Ген-ген полетить, Під небом, край сонця Сонечком повисне (Див.: Шашкевич М. Веснівка: Лірика. – С. 104).

Вислів лідера “Трійці” нагадав К.Студинському “Перебендю” (кобзаря. – І.Р.), про якого Т.Шевченко писав: “Старий заховавсь В степу на могилі, щоб ніхто не бачив, Щоб вітер по полю слова розмахав”, а думка

край світа на хмарі гуля.

Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими б’є;
Спочине на сонці, його запитає,
Де воно ночує, як воно встає;
Послухає моря, що воно говорить,
Спита чорну гору: “Чого ти німа?”

І знову на небо... (Див.: Шевченко Т. Кобзар. – С. 47).

Однак твердження К.Студинського про вплив Шевченкового “Кобзаря” з 1840 р. на творчість М.Шашкевича не є достатньо переконливим.

“Кобзаря” 1840 р., “з поезій Шевченка було йому відоме тільки те, що приніс Гребінчин альманах “Ластівка” з 1841 р.”⁷². У “Ластівці” були надруковані чотири поезії Т.Шевченка: “Вітре буйний, вітре буйний!”, “Причинна”, “На вічну пам’ять Котляревському” і перша глава з поеми “Гайдамаки”⁷³. Безперечно, інформація про вихід першої Шевченкової книжки дійшла до М.Шашкевича, однак швидше всього з чужих уст. Він міг дізнатися про “Кобзар” із напутнього слова Є.Гребінки до уривка “Гайдамаків”, опублікованого в “Ластівці”⁷⁴. Є.Гребінка, зокрема, порівнював поему “Гайдамаки” за поетичною досконалістю зі смачним кавуном у Спасівку та жаркий день після обіду: “Порадував насъ торикъ Шевченко кобзаремъ, а теперъ зновъ напысавъ поему Гайдамакы. ...Гарна штука, дуже гарна... И иссы и ше хочетця – и чытаешъ и не одырвешся”⁷⁵.

Я.Головацький та І.Вагилевич, імовірно, теж не бачили тоді першого “Кобзаря” Т.Шевченка. Так, у копіях багатьох Шевченкових творів Я.Головацького міститься посилання лише на “Ластівку” та друге видання “Кобзаря”, що побачило світ у Санкт-Петербурзі в 1844 р. І.Вагилевич у своїх “Замітках о руській літературі” 1848 р.⁷⁶, що були, по суті, першим нарисом історії української літератури, написаним у західних землях України, присвятив Т.Шевченкові окремий абзац. “Т.Шевченко, знакомитий поет, – писав він, – іздав свої вірші під надписом: “Чигринський Кобзар” (Петерб[ург], 1840; втор[ое] изд[ание] 1844), в котрих повно ревного чутя; межі ними відличаються “Підкова” і “Тарасова ніч”, із іншого взгляду ударяє “Катерина”. Далі говорилося про видання Т.Шевченком поем “Гайдамаки”, “Тризна” і “Гамалія”, в яких видно “великий талант драматичеський. В рукописі зостаєт превосходная его поема “Кавказ”⁷⁷. Отже, І.Вагилевичу не потрапив на очі перший “Кобзар” Т.Шевченка, інакше б не називав обидва випуски “Чигринськими”. Загальновідомо, що збірка видання 1840 р. названа поетом “Кобзар”, назву ж “Чигиринський кобзар” дав їй видавець у 1844 р. Маємо серйозні підстави вважати, що діячі “Руської трійці” ознайомилися спочатку з другим виданням – “Чигиринським Кобзарем” 1844 р.⁷⁸.

Щоправда, діячам “Трійці”, насамперед І.Вагилевичу і Я.Головацькому, та їх сучасникам у 1840-х роках не судилося усвідомити переломне значення творчості Т.Шевченка в розвитку української літератури й національного руху загалом. Так, Я.Головацький у рецензії на “Ластівку”, що мала бути надрукована в середині 1840-х років в альманасі “Галичанка” (який так і не вийшов), проаналізував короткий шлях нового українського письменства, “молодої словесності сусідньої і сородної України”. Серед найталановитіших, на його думку, послідовників зачинателя нової літератури “несмертельного Котляревського” він назвав Основ’яненка, Карпенка, Купрієнка, Бодяньського, Гребінку, Шевченка, Галку, Могилу, Тополю. Щодо Т.Шевченка, то було дано високу оцінку творчості автора “Кобзаря”: “В його творах “Вітре буйний”, “Причинна”, а особливо “На вічну пам’ять Котляревському” показуються особливо глибоке чувство і дар прекрасного народного вислову і буйного іображення”⁷⁹. Однак викликає подив, чому призвище національного генія Т.Шевченка опинилося в середині названого списку поряд із маловідомими літераторами. Особливу увагу в статті Я.Головацького приділено творчості Г.Квітки-Основ’яненка. За словами автора, “незрівнянний,

несказаний Основ’яненко оснував чистонародну словесність, якою жоден народ похвалитися не годен”⁸⁰. Водночас І.Вагилевич у “Замітках о руській літературі” згадав про Т.Шевченка майже в кінці статті після відомих діячів української науки й літератури ХІХ ст. І.Котляревського (“творитель літератури руської”, поема “Енеїда” якого “буде всегда оздобою літератури”), О.Павловського, П.Гулака-Артемовського, Г.Квітки-Основ’яненка, О.Бодяньського, А.Метлинського, М.Костомарова, Є.Гребінки та багатьох інших⁸¹.

Безперечно, тут позначився вплив непоінформованості про літературне життя на Наддніпрянщині через цензурні перешкоди. Від імені тогочасної наддніпрянської інтелігенції П.Лукашевич із жалем писав І.Вагилевичу 6 липня 1844 р.: “Наша корреспонденція съ Галицією такъ затруднена, нибы съ Китаемъ”. Водночас він висловлював підтримку галичанам, що “свой родной языкъ не забуаеете и у лестъ латынську не лѣзете”, сподівався, що Вагилевичева граматика малоруської мови буде найкращою серед тих, які “про нашу рѣчь писувались”, і просив вислати кілька її примірників професору І.Срезневському, який із Харкова передасть книжки автору листа в Переяслав⁸². У листі до І.Вагилевича наприкінці 1843 р. він скаржився, що й на Великій Україні читають “Шевченка Кобзаря и Гайдамаки больше въ рукописяхъ”, через важкодоступність книг на селі дослідженням історії й філології “занимається не возможно”⁸³. У цілому відомості про найбільш видатних наддніпрянських діячів середини ХІХ ст. (Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова та ін.) лише зрідка появлялися в галицькій пресі, частіше в польській або полонофільській. За твердженням сучасного львівського історика О.Середі, їхні твори були маловідомими в Галичині до початку 1860-х років і не мали відчутного впливу на тогочасне культурне життя місцевих русинів-українців⁸⁴.

Говорячи про знайомство “Руської трійці” з творчістю Т.Шевченка, не можна обминути зворотного боку зв’язків автора “Кобзаря” з літературним рухом галичан. Є підстави вважати, що Т.Шевченко якимось чином знав про “Русалку Дністровую” і дав альманахові високу оцінку. З листа П.Лукашевича І.Вагилевичу від 21 вересня 1843 р. довідуємося, що Шевченко наприкінці серпня гостював у маєтку поміщика-фольклориста в селі Березань. “Коли Вашу листину получилъ, – писав П.Лукашевич, – той часъ съ Паном Шевченкомъ читовали Вашего Мадая, що есте напечатали в Будини (очевидно, натякається на “Русалку”. – І.Р.)”. І далі було сказано про чистоту мови галичан, яка є “наша прадѣдовська”⁸⁵. Правдоподібно, Т.Шевченко як близький друг М.Максимовича не міг не читати його статті “О стихотвореніяхъ червонорусскихъ” на сторінках “Кієвлянина”, яка давала уявлення про галицько-руське письменство⁸⁶.

Усупереч переслідуванням австрійської цензури, український рух у Галичині поступово зміцнювався. Справу “Руської трійці” в 1840-х роках продовжували ті її учасники, які ще були живими, прилучалися й нові діячі. Так, за сприянням Я.Головацького, завдяки фінансовій допомозі М.Верещинського, що раніше взяв на себе оплату друку “Русалки Дністрової”, у Відні в 1841 р. вийшли у світ “Галицькі приповідки и загадки” (далі – “Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем”). “Прекрасна збірка”, – так назвав І.Франко в статті “Огляд

праць над етнографією Галичини в ХІХ в.” книжку Г.Ількевича, що стала, по суті, першим окремим книжковим виданням українських народних прислів’їв і приказок із багатьма (близько 2,7 тис.) цінними та оригінальними їх зразками. Це була друга, після “Русалки Дністрової”, книжка в Галичині, написана народною мовою⁸⁷. Збірка була видана т. зв. “максимовичівкою” – історико-етимологічним правописом, який запропонував М.Максимович у своєму першому збірнику українських пісень “Малороссийские песни” (М., 1827), що засвідчило прагнення видавців наблизити поданий матеріал до загальноукраїнського літературного мовлення. З цього приводу відомий дослідник М.Возняк писав, що в збірці Г.Ількевича зроблено спробу “зближення мови писань у галицьких українців до мови літературної російських українців ... з м’яким закінченням третьої особи однини та множини...”⁸⁸. Поява “Галицьких приповідок і загадок” викликала позитивний резонанс у зарубіжній пресі, серед усього накладу (500 примірників) частина була реалізована у Відні, а більшість вислана до Галичини⁸⁹. Велику роботу над текстом рукопису Г.Ількевича провів Я.Головацький, і не тільки як редактор. Він додав чимало прислів’їв і приказок, цілу групу загадок із власних записів, зробив посторінкові примітки й пояснення, а також деякі структурні зміни в запропонований текст збірки⁹⁰.

У передмові до збірки Г.Ількевича звернуто увагу на красу усної народної словесності. Видавець пояснював, як читати вміщений у збірці фольклорний матеріал – “по выговору южно-руському”, в якому були особливості правопису порівняно з російським, польським, чеським, сербським. “Прочіи буквы (читаются, за винятком кількох названих – е, с, і та ін. – І.Р.), як звичайно у Росіяни и Сербов”⁹¹, – говорилося в передмові. Отже, читач збірки Г.Ількевича міг усвідомити окремішність мови русинів у Галичині від мов інших слов’янських народів, у тому числі російського. Укладач опублікував приповідки, що давали уявлення про єдність етнічних українських земель, віру в майбутнє рідного народу. Так, у Галичині Г.Ількевич записав приповідку, що містила термін “Україна” й відображала важке становище народних мас: “Хоть бы’сь глядѣв по всѣй Украинѣ (тут і далі – виділення наше. – І.Р.), добра не найдеш”⁹². Іншим разом у збірці з оптимізмом писалося: “Тверда Русь, все перебуде”⁹³.

Брат Якова Головацького Іван, що знав про підготовку до друку збірки Г.Ількевича, пропонував видати книжку латинським шрифтом. Про це він писав у великому листі до Я.Головацького, який надійшов із Відня у квітні 1840 р. Однак діяч “Руської трійці” рішуче виступив проти цієї пропозиції, заявив у відповідь 5 (17) травня 1840 р., що “на землі руській, з кореня руського, під руським небом руської цвіти і плоди будуть і мусять бути”. “Ти кажеш, – стверджував Я.Головацький, – “ліпше нам лучитися з цілою Європою, ніж одною частию”, а я думаю ... держімся цілості Русі, того кореня, з котрого-сьмо вирости”⁹⁴. У листі Я.Головацького містилися соборницькі настрої, усвідомлення національної єдності Галичини з підросійською Україною. Він навів аргументи проти латинки для українського письма, застерігав, що з “того ідеалу азбуки ... гаразду не сподійся, а лише розділення, подроблення народу”. З позицій неподільності української етнічної території було чітко сказано, що “всі ми русини, нехай же одно право-

писання в’яже всі одробини, порозсипувані по широкій руській землі, згромаджує до купи в одну цілість, так, як нас в’яже одна історія, одне піснетворство (поезія), один звичай, одна віра (кажу о южных русинах, москалі за себе добре дбають)”⁹⁵. У кінці листа автор риторично запитував: “Що ж би нам за добро, коби-сьмо ся ми, така горстка, відірвали від цілості Русі, що скаже Київ старий..., середоточіє Южної (нашої) Русі, що скажуть задніпрянці, де є вся сила наша, так фізичная, як і моральная, де в живій пам’яті старина козацькая, ... де тепер показується своє рідное життя?”. Звідси напрошувався висновок про недоцільність переходу на “латинські букви. Не знаю твердого русина, хто би так сказав!”⁹⁶.

Невдовзі Я.Головацький написав листа до свого брата, в якому відмовився від наміру видавати збірку народних прислів’їв латинським шрифтом. Проти видання збірки латинкою виступив і М.Верещинський із Коломиї, який у листі до Я.Головацького в травні 1840 р. писав, що “не можемо їх (латинські літери. – І.Р.) прийняти”⁹⁷. Отже, на початку 1840-х рр. у зв’язку з виданням збірки Г.Ількевича знову постало алфавітно-правописне питання, що спричинилося до “азбучної війни” в середині 30-х рр. Вбачаючи в латинці загрозу для національної єдності Галичини й Наддніпрянини, Я.Головацький та його однодумці на практиці дотримувалися ідеї соборності України, висловленої “Руською трійцею”.

Серед послідовників “Руської трійці” в 1840-х рр., що виступали за народну мову в літературі, художньо відображали життя народу й відстоювали єдність етнічних українських земель Галичини та Наддніпрянини, були передусім М.Устиянович, А.Могильницький та Р.Мох. Видана 1841 р. у Львові збірка поезій Р.Моха “Мотиль” стала першою поетичною збіркою в Галичині українською мовою⁹⁸. Невелика поетична збірка (повна назва її – “Мотиль на малоруском язичі Рудольфом Мехом”) містила 10 віршів, що засвідчили, за словами І.Франка, “крім немалою поетичного таланту, також добре знання галицької народної мови”⁹⁹. Відзначивши “гарну народну мову” книжки, М.Возняк помітив у ній “вплив українських збірок народних пісень і перших літературних праць закордонних українців”¹⁰⁰. З творчістю М.Устияновича, А.Могильницького, поряд із новими літературними іменами – А.Лужецьким, Л.Данкевичем, К.Скоморовським та іншими, можна було познайомитися в другій частині альманаху “Вінок русинам на обжинки”, що вийшов у Відні 1847 р. М.Устиянович у вірші “Наддністрянка”, як відомо, відобразив опоетизований образ Галичини, в алегоричній формі сподівався побачити Україну вільною серед братніх слов’янських народів. Про духовне й літературне споріднення з М.Шашкевичем свідчать два вірші – присвяти М.Устияновича – “Побратимові в день імені его” та “Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічну его пам’ять”. У першому з них (1836 р.), надрукованому в альманасі “Вінок” 1847 р., лідера “Трійці” вперше названо будителем. Другий вірш, написаний десь 1843 р. та опублікований у Львові 1848 р., підкреслював усеукраїнське і навіть усеслов’янське значення діяльності М.Шашкевича. Про це можна було довідатися з оптимістичного закінчення вірша, де поет вірить:

Знайдеться серце, що мя порозумить,
І над Лабою (Ельбою. – І.Р.), над Порогами (Дніпром. – І.Р.),

І там на стінах Дунаю¹⁰¹.

Ідею соборності українських земель М.Устиянович висловлював у поезіях, що вийшли друком під час революційних подій 1848 р. – “До перемишлян”, “До “Зорі галицької”. Так, у вірші “До перемишлян” автор, звертаючись до синів “Руси, Святої Русі, Русі возлюбленной!”, з вірою в майбутнє України афористично писав:

Знайдеться скоро козацька слава,
Знайдем Богдана, знайдем Владимирка,
І сппитаєм: чия ту земля?
Чия ту мати? Чия ту столиця?¹⁰²

Безперечно, той факт, що автор поруч із Богданом Хмельницьким називає Володимирка, галицького князя середини XII ст., який зробив своєю столицею м.Галич і зумів зміцнити могутність Галицької землі, символізує ідею єдності українського народу. Тут відчутний перегук з ідейним змістом поезії М.Шашкевича “Хмельницького обступленіє Львова” (1834 р.), що описував облогу гетьманом Львова в 1648 р. під час народно-визвольної війни¹⁰³.

Послідовником М.Шашкевича був і А.Могильницький, який у поезії, опублікованій на сторінках “Вінка” в 1847 р., закликав шанувати рідну мову, “руський язик милий”, який

Колись в честі красно цвів,
Колись князі говорили,
Нині власність простаків!..

А.Могильницький із пересторогою зауважував, що “з язиком плем’я гине!”¹⁰⁴. Вірш А.Могильницького “[Рідна мова]” перегукується з поезією М.Шашкевича “Руська мати нас родила”. З соборницьких позицій у вірші “Ученим членам Руської Матиці”, надрукованому в 1849 р., А.Могильницький писав, що “в лоні Русі ... гомонять славоу Дніпрові пороги” і про “храбрість Русі скаже кримська луна, славу козацьку – степові могили”¹⁰⁵.

Щоправда, пік творчої і громадської діяльності М.Устияновича, А.Могильницького, Р.Моха – найбільш відомих послідовників М.Шашкевича в тогочасній галицькій літературі – припав на революційні події 1848 р., що водночас сприяли виходу на літературну арену нових сил (І.Гушалевиц, Г.Боднар, Г.Савчинський та ін.). Більшість із них через складні суспільно-політичні умови після поразки революції не змогли реалізувати свої творчі задуми, встояти на позиціях самостійності й соборності етнічних українських земель, використання народної мови в літературі.

Активізація українського руху, що виступав під гаслом етнічної єдності Наддніпрянщини й Галичини, стривожила австрійську адміністрацію. Офіційний Відень приблизно до середини 1830-х років не мав щодо галицьких русинів чітко визначеної політичної лінії. Показово, що в імперії не існувало навіть цензора для видань українською мовою до того часу, поки М.Шашкевич із товаришами не задумали видати свій альманах. Видавничі ініціативи “Руської трійці” змусили австрійську адміністрацію визнати, що русини, принаймні їх частина з числа близького до простолюду нижчого духовенства, мають власні національні інтереси¹⁰⁶. Серед чинників, що спонукали уряд спеціально діяти в українському

питанні, було побоювання польської революційної пропаганди (згадаймо про польське повстання 1830–1831 рр. під владою Росії). Однак найбільший резонанс мало зростання російських впливів у Галичині, що могли звернути погляди місцевих русинів на Росію. Усвідомлення небезпеки проросійських симпатій особливо посилювалося в 1842 р., під час судового процесу над колишнім вихованцем Греко-католицької семінарії у Львові Д.Мохнацьким, звинуваченим у державній зраді в інтересах Росії. У своїх показаннях Д.Мохнацький змалював широку картину розповсюдження серед семінаристів русофільських настроїв, у тому числі діячами “Руської трійці”. Про серйозність ставлення властей до слідчої справи свідчить той факт, що міністр внутрішніх справ Австрії у вересні 1842 р. наказав перевірити інформацію про існування проросійського товариства в Галичині, членом якого був М.Шашкевич¹⁰⁷. І хоча в донесенні міністру говорилося про наявність суперечностей у цій справі (“свідчення Дмитра Мохнацького про існування та діяльність згаданої (проросійської. – І.Р.) партії є дуже невірогідним”), усе ж Відень зрозумів: національний рух галицьких русинів без контролю з боку державних чинників може набути небажаного напрямку розвитку¹⁰⁸.

У другій половині 1842 р. центральні власті вийшли з ініціативою видання в Галичині україномовного часопису. Посаду редактора було запропоновано Іванові Головацькому, рідному братові Якова, який під тиском австрійської влади навіть схилився до того, аби видавати цей часопис латинкою. По суті, це була перша з боку Відня виразно антиросійська акція в рамках формування української політики¹⁰⁹. Так, у листі до свого брата Якова І.Головацький, що проживав у Відні, 17 (29) жовтня 1842 р. писав про розмови навколо видання руського часопису, який на перших порах фінансуватиме влада, лиш би “часопись ... писана чистым народным языком малоруским, нѣ з Польщиною нѣ Московщиною не помѣшанымъ; котра бы язык, народность Галиччины и всеи малои Руси, яко истный водземок корѣня Славянского почитовала и за себе особно становила; вод Московщины водлучала, и духа славенского в Галиччинѣ поднимающого ся на сторону Славян Австрійских накланяла; и тут централизованала”. У часописі, що мав виходити у Відні, передбачалося друкувати матеріали з етнографії, географії, статистики, історії “малои Руси”, а також кращі літературні твори, у тому числі з Наддніпрянщини (“навѣть и перепечатани дѣла малоруски могли б часом свое мѣсце найти”)¹¹⁰.

І.Головацький з радістю взявся до підготовки часопису, писав у листі до свого брата 9 (21) травня 1843 р.: “... Пишу, переписую, лагожу, перевозю..., лиш не стае ми польского, російского и наших малоруских книжок”. З боєм відзначав, що крім народних пісень М.Максимовича, першої частини повістей Г.Квітки-Основ’яненка і “ще де чого ... не маю больш нѣяких малоруск. книг...”¹¹¹. За матеріалами до часопису І.Головацький звернувся до Якова, а через нього – до Р.Моха і М.Устияновича¹¹². При допомозі брата І.Головацький сподівався скласти список письменників “простонародных малоруских” з уривками з їх найкращих творів, бо мало про це дізнався від І.Срезневського, який розповідав “из памяти и дуже коротенько”¹¹³. Якби часопис “до дѣла довести удалось, – писав І.Головацький братові Якову 18 (30) грудня 1842 р., – так вже нѣхто, як я

найраднѣйшій був бы'м". Водночас зауважував, що був за кирилицю, але урядові чинники наполягали на латинці, причому ставили вимоги підготувати матеріал для часопису на рік наперед: "...Уряд самый тым печалится, а все для добра нашего, и коли б им на том залежало, вод Московщины таки вже так не водмѣнно вѣдлучитись!"¹⁴. Очевидно, власті запровадженням латинки в письмі місцевих русинів намагалися забезпечити нерозривну єдність Галичини з Австрійською імперією, відвернути вплив на їх національний розвиток близької за етнічним походженням, мовою, культурою Росії.

Однак проект руського часопису латинкою не вдалося втілити в життя. Ініціатор видання часопису В.Копітар на півроку наприкінці 1842 р. виїхав до Риму, за висловом К.Студинського, "не стало душі, що піддала плян часописи"¹⁵. Ентузіазм тогочасних галицьких діячів щодо можливостей, які відкривало для утвердження їх позицій в Австрії видання власного часопису, швидко звели нанівець розходження з властями в правописному питанні. Відмова від кирилиці створювала загрозу опинитися перед значним мовно-культурним бар'єром щодо східного простору, потрапити під ризик повної колонізації місцевого населення¹⁶. Д.Зубрицький, інформуючи М.Погодіна в січні 1843 р. про наміри видавати у Відні часопис "на малорусскомъ языкѣ", з іронією писав: "Долговременные споры о правописаніи малорусскомъ, начиная отъ Максимовича до Левицкаго, въ Галиціи веденные, рѣшены: будутъ печатать латинскими буквами!"¹⁷. Уже восени 1843 р. Я.Головацький категорично заперечував доцільність літератури в Галичині, яка б виходила латинським письмом. У листі до О.Бодяньського 22 жовтня (4 листопада) 1843 р. він писав: "Заносилося було щось на часопись малоруську, котра мала видаватися у Відні, але ж бо тяжко упросити, аби друкувалося кирилицею (гражданськими буквами), та тому мало до неї охоти, бо русини воліли би, щоби жодної не було словесности, як би мала бути латинськими (польськими) буквами. Та, видав, із того або крапне трохи, або борше ті хмари зовсім розійдуться"¹⁸.

¹ Савченко Ф. Листування Я.Головацького з О.Бодяньським // Західня Україна в листуванні Головацького з Бодяньським. 1843–1876. – К., 1930. – С.3.

² Савченко Ф. Західня Україна в листуванні Головацького з Бодяньським. 1843–1876. – С.7.

³ Там само. – С.7, 8.

⁴ Там само. – С.10.

⁵ Там само. – С.13, 14.

⁶ Там само. – С.13.

⁷ Там само. – С.11, 12.

⁸ Там само. – С.14, 15.

⁹ Там само. – С.17, 18.

¹⁰ Там само. – С.19.

¹¹ Там само. – С.17.

¹² Там само. – С.19, 20.

¹³ Там само. – С.23.

¹⁴ Там само. – С.29.

¹⁵ Там само. – С.41.

¹⁶ Там само. – С.42, 43.

¹⁷ Там само. – С.49.

¹⁸ Там само. – С.48.

¹⁹ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – К., 1969. – С.104, 105.

²⁰ Путевые письма И.Срезневского из славянских земель (1839–1842). – С.-Пб., 1895. – С.324.

²¹ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47 // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів, 1909. – Відбитка з XI і XII т. – С.LV.

²² Головацький Я. [В альбом Ізмаїлу Срезневському] // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – К., 1982. – С.221.

²³ Петраш О. "Руська трійця". – К., 1986. – С.125, 126.

²⁴ "Русалка Дністрова". Документи і матеріали / Відп. ред. Ф.І.Стеблій. – К., 1989. – С.200, 201.

²⁵ Там само. – С.202.

²⁶ Крюков А.В. І.І.Срезневський і Галичина // Український історичний журнал. – 1971. – №5. – С.99.

²⁷ Свѣнцицькій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Русі съ Россіей въ I-ую пол. XIX в. – С.-Пб., 1906. – С.73.

²⁸ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.LVI.

²⁹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49 (видав К.Студинський) // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів, 1909. – Т.XI–XII. – С.126; Вагилевич І. До Я.Ф.Головацького (1844) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.209.

³⁰ Головацький Я. До І.І.Срезневського (1844) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.312, 313.

³¹ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.LVI, LVII.

³² Путевые письма И.Срезневского из славянских земель. – С.322.

³³ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833–47. – С.LXIX.

³⁴ Стеблій Ф. Яків Головацький – діяч українського національного відродження // Шашкевичіана: Збірник наукових праць. – Львів–Броди–Вінніпеґ, 1996. – Вип.1–2. – С.230.

³⁵ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – К., 1965. – С.302, 598.

³⁶ Устиянович М. Поезії. – К., 1987. – С.49, 219, 220.

³⁷ Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. – Львів, 1921. – С.128.

³⁸ Стеблій Ф. Яків Головацький – діяч українського національного відродження. – С.230.

³⁹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і "Руська трійця". До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. – Львів, 1994. – С.3.

⁴⁰ Рукописна копія зберігається у відділі рукописів ЛНБ ім. В.Стефаніка (ф.36 (Я.Головацький), спр.767, арк.5–8 зв.).

⁴¹ Вагилевич І. Zamitki o ruskoj literaturi // Dzewnyk ruskij. – 1848. – Cz.9. – 13 (25) zołtnia. – S.38.

⁴² Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і "Руська трійця". До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. – С.4.

⁴³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів, 1905. – Т.VIII. – С.265.

⁴⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і "Руська трійця". До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття. – С.4, 5.

⁴⁵ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і "Руська трійця" // Шашкевичіана: Збірник наукових праць. – Вип.1–2. – С.322, 323.

⁴⁶ Свѣнцицькій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Русі съ Россіей въ I-ую пол. XIX в. – С.51.

⁴⁷ Возняк М. У століття "Зорі" Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. – Ч.ІІ. – Львів, 1936. – С.306.

⁴⁸ Там само. – С.307.

⁴⁹ Там само. – С.308, 309.

⁵⁰ Вагилевич І. До М.П.Погодіна (1836) // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.193.

⁵¹ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.120.

- ⁵² Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті. – Львів, 2003. – С.34, 36.
- ⁵³ Тишинська Е. Погодін і Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т.СХ. – Кн.ІV. – С.105, 106.
- ⁵⁴ Свѣнцицкій И.С. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. ХІХ в. – С.66.
- ⁵⁵ Саламаха Н. Михайло Погодін як редактор журналу “Москвитянин” // Галичина. – 2003. – №9. – С.166, 167.
- ⁵⁶ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) / Съ предисловіемъ и примечаніями Н.Попова. – Москва, 1879. – С.641, 642.
- ⁵⁷ Там само. – С.650.
- ⁵⁸ Там само. – С.651.
- ⁵⁹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.35.
- ⁶⁰ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.545.
- ⁶¹ Там само. – С.553.
- ⁶² Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.37.
- ⁶³ ЦДІА України у Львові, ф.309 (Наукове товариство імені Шевченка), оп.1, спр.2340, арк.19.
- ⁶⁴ ЛНБ ім.В.Стефаніка, відділ рукописів, ф.2 (Народний дім), спр.506/2 (Листування Д.Зубрицького), арк.10.
- ⁶⁵ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.570.
- ⁶⁶ Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип.9. Ювілейний збірник на пошану Ф.Стебля. – С.285.
- ⁶⁷ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.580.
- ⁶⁸ Тершаковець М. Галицко-руське літературне відродженє. – Львів, 1908. – С.127.
- ⁶⁹ Орлевич І. Ставропільський інститут у Львові (кінець ХVІІІ – 60-ті рр. ХІХ ст.). – Львів, 2000. – С.131, 132.
- ⁷⁰ Тишинська Е. Погодін і Зубрицький // Записки НТШ. – Львів, 1912. – Т.СХ. – Кн.ІV. – С.119.
- ⁷¹ Огоновській О. Маркіянъ Шашкевичъ. Про его жите и письма. – Львів, 1886. – С.34; Студинський К. Коли вперше проявив ся вплив “Кобзаря” Т.Шевченка, вид. в р. 1840, на руске письменство в Галичині // Руслан. – 1897. – Ч.51–53 *та ін.*
- ⁷² ЛНБ ім.В.Стефаніка, відділ рукописів, ф.29 (Возняк М.С.), спр.133, арк.1, 2.
- ⁷³ Ластівка. Сочиненія на Малороссійскомъ языкѣ / Собралъ Е.Гребенка. – С.-Пб., 1841. – 384 с.
- ⁷⁴ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.111.
- ⁷⁵ Ластівка. Сочиненія на Малороссійскомъ языкѣ / Собралъ Е.Гребенка. – С.371.
- ⁷⁶ Стаття вперше була надрукована у редакovanій І.Вагилевичем газеті “Дневник руський”, що виходила у Львові 1848 р. (№5, 6, 8). Цитуємо тут за виданням: Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.158–170.
- ⁷⁷ Там само. – С.169.
- ⁷⁸ Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – С.111, 112.
- ⁷⁹ ЛНБ ім.В.Стефаніка, відділ рукописів, ф.29 (Возняк М.С.), спр.133, арк.4, 5; Головацький Я. “Ластівка. Сочиненія на малороссійскомъ языке” // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.262, 263.
- ⁸⁰ Головацький Я. “Ластівка. Сочиненія на малороссійскомъ языке” // Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Твори. – С.263.
- ⁸¹ Вагилевич І. Замітки о руській літературі // Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.166–169.
- ⁸² Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. – Ч.ІІ. – С.318.
- ⁸³ Там само. – С.312.
- ⁸⁴ Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34. – С.205, 206.

- ⁸⁵ Возняк М. У століття “Зорі” Маркіяна Шашкевича (1834–1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. – Ч.ІІ. – С.310, 311.
- ⁸⁶ Щурат В. Вибрані праці з історії літератури. – К., 1963. – С.201.
- ⁸⁷ Кирчів Р. Післямова до репринтного видання // Галицькі приповідки і загадки / Зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. – Львів, 2003. – С.1.
- ⁸⁸ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С.359.
- ⁸⁹ Кирчів Р. Післямова до репринтного видання. – С. VІІІ, ІХ.
- ⁹⁰ Там само. – С. VІІ.
- ⁹¹ Там само. – С. ІV.
- ⁹² Галицькі приповідки і загадки / Зібрані Григорієм Ількевичем: Репринтне відтворення з вид. 1841 р. – С.99.
- ⁹³ Там само. – С.91.
- ⁹⁴ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С.161, 166.
- ⁹⁵ Там само. – С.167.
- ⁹⁶ Там само. – С.168.
- ⁹⁷ Там само. – С.161, 170.
- ⁹⁸ Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. – Тернопіль, 1996. – С.106, 111.
- ⁹⁹ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Зібрання творів: У 50 т. – К., 1984. – Т.41. – С.299.
- ¹⁰⁰ Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. – С.143, 146.
- ¹⁰¹ Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.302, 309.
- ¹⁰² Там само. – С.310.
- ¹⁰³ Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.39,40; Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. – С.114.
- ¹⁰⁴ Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. – С.426, 427.
- ¹⁰⁵ Там само. – С.436.
- ¹⁰⁶ Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35–36. – С.578.
- ¹⁰⁷ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С.219, 220.
- ¹⁰⁸ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С.223; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.46.
- ¹⁰⁹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.46, 47.
- ¹¹⁰ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. – С.69, 70.
- ¹¹¹ Там само. – С. 79, 80.
- ¹¹² Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С. LXXXIV.
- ¹¹³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49. – С.82.
- ¹¹⁴ Там само. – С.74.
- ¹¹⁵ Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах 1833–47. – С. LXXXVI.
- ¹¹⁶ Сухий О. Від русофільства до москвофільства. – С.47.
- ¹¹⁷ Письма къ М.П.Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). – С.568.
- ¹¹⁸ “Русалка Дністрова”. Документи і матеріали. – С.231, 233.